

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ: ФОРМИ ТА МЕТОДИ БОРТЬБИ ЗА САМОСТІЙНИЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ

Анатолій ГОРБАНЬ,
кандидат історичних наук, доцент,
перший проректор Київської академії водного
транспорту імені гетьмана Петра Сагайдачного

Горбань А. Українська Повстанська Армія: форми і методи боротьби за самостійницькі пріоритети.

У статті показані форми і методи боротьби Української Повстанської Армії за самостійницькі пріоритети, а саме – збройна боротьба за державну незалежність, оборона населення від сваволі влади, зрив вивозу до Німеччини людських, продовольчих та сировинних ресурсів.

Ключові слова: Головна Команда УПА, самооборонні куцзові відділи, Українська Головна Визвольна Рада, Служба Безпеки ОУН.

Горбань А. Украинская Повстанческая Армия: формы и методы борьбы за самостийницькие пріоритети.

В статье показаны формы и методы борьбы Украинской Повстанческой Армии за самостийницькие пріоритети в 1943–1944 гг., а именно – вооруженная борьба за государственную независимость, оборона населения от своеволия властей, срыв вывоза в Германию трудовых, продовольственных и сырьевых ресурсов.

Ключевые слова: Головна команда УПА, самооборонне куцзові отдели, Украинская Головна Визвольна Рада, Служба Безопасности ОУН.

A. Gorban. *Ukrainian Insurgent Army: forms and methods of struggle for independence priorities.*

The article shows the forms and methods of struggle of the Ukrainian Insurgent Army for an independence priorities - namely, the armed struggle for independence, defense of the population against arbitrary power, the failure of exports to Germany, human, food and raw materials.

Keywords: Home Team UPA, self-defense shrub departments, Ukrainian Supreme Liberation Council, the Security Service of OUN.

Збройні формування українського самостійницького руху представляли організований патріотичний мілітарний рух, який розгортався під політичним проводом ОУН, що стояла на засадах відродження суверенної національної держави. УПА мала чітку організаційну структуру, командний склад, який брав на себе відповідальність за всі дії підпорядкованих йому підрозділів і частин, нормативні документи, бойові й загальновійськові статuti, що були створені за зразками аналогічних документів регулярних армій, систему військового планування і постачання. Повстанці відверто декларували готовність збройним шляхом блокувати заходи радянського режиму. На вояків УПА поширювались норми дисциплінарного впливу, військового і організаційного судочинства, покарання за злочини проти цивільного населення.

Перетворення УПА на значну збройну силу, стрімкі темпи визволення Радянською Армією території України від німецьких загарбників змусили її головне командування та проводи обох ОУН приступити до створення нового політичного центру, який би виконував функцію надпартійного органу, здійснював керівництво українським рухом в Україні і репрезентував його за кордоном. З цією метою було сформовано ініціативний комітет для підготовки установчих зборів та тимчасової платформи [6, 70].

22 лютого 1943 р. відбулась перша зустріч лідерів ОУН(Б) і загонів УПА «Поліська січ», на якій було досягнуто спільної позиції щодо вироблення оперативного плану дій. 9 квітня того ж року на наступній зустрічі ухвалювалось рішення про об'єднання військових загонів бандерівців і бульбівців під назвою «Українська Повстан-

ська Армія». Але згодом домовленості були порушені головним чином через розбіжності позицій у питанні можливого єдиного органу керівництва. Бандерівці рішуче налаштувалися створювати повстанську армію на основі безоглядного послуху особового складу своїм командирам і провідникам, відкидаючи всілякого роду прояви «отаманщини» і «партизанщини».

У березні 1943 р. завершилося формування військових організаційних структур УПА, які стали основою майбутньої Української армії. Першими документами, в яких було викладено причини виникнення УПА, її мета і завдання, були: відозва Головної команди УПА «Українці» та листівка УПА з такою ж назвою, а також листівка Української повстанської групи «Озеро» «Хто ми і чого ми хочемо» (травень 1943 р.). У липні 1943 р. в часописі політвідділу УПА «До зброї» була вміщена заява «За що бореться УПА», у якій наголошувалося, що «політична боротьба українського народу за власну державу увійшла у нову фазу... виявом цієї організованої боротьби є Українська повстанська армія (УПА)» [11, 167].

Практично УПА почала діяти під безпосереднім керівництвом ОУН і виконувати роль інструмента для досягнення її політичних цілей. На 1 травня 1943 р. вже діяла Головна команда УПА під керівництвом військового референта проводу ПЗУЗ Василя Івахіва. Військовий штаб очолив Василь Сидор, а згодом його змінив Леонід Ступницький (Гончаренко) [3, 68]. Штаб складався з оперативного, організаційно-мобілізаційного, розвідувального, господарчого, вишкільного, пропагандистського та політвиховного відділів. Протягом травня-серпня 1943р. проходило організаційне

Івахів Василь – перший командир УПА-Північ

оформлення територіальних частин УПА. Спочатку всі розрізнені загони і відділи ОУН(Б) на території Рівненської області були зведені у першу групу УПА, яку називали Північною. Командував нею Іван Литвинчук. На півдні області та у північній частині сусідньої Тернопільської області дислокувались відділи Енея (П. Олійника), які називали Південною групою. У північно-західній частині Волинської області розгорталися загони групи «Озеро». У середині серпня 1943р. територіальні формування реорганізуються у нові військово-територіальні одиниці. Північно-західна група, або військова округа «Турів» (командири О. і Ю. Стельманщуки), дислокувалась у районі Луцьк, Горохів, Володимир-Волинський, Камінь-Камирський, Ковель, Брест. Північна група, або військова округа «Заграда», діяла в районі Сарни, Костополя, Пінська. У південній частині Рівненщини та на пів-

ночі Тернопільської області в Кременецьких лісах оперували формування Південної групи, або військової округи «Еней». З часом у північно-східному регіоні Рівненщини на кордоні з Житомирщиною було створено Східну групу, або військову округу «Верещаки», під командуванням Ф. Воробця. Поряд з військовими округами формувались надрайони – райони, які очолювали коменданти і які забезпечували організаційний зв'язок УПА з територіальними структурами ОУН(Б). Поряд створювалась розгалужена мережа сільської самооборони. Їх одиниці називалися «самооборонні кущові відділи» (СКВ). Найвищою тактичною одиницею УПА був курінь (500-700 бійців), до якого входило три-чотири сотні. Кожна з них нараховувала 100-150 бійців і мала три стрілецькі чоти і одну чоту важких кулеметів. Чота (30 бійців) складалась з трьох роїв по 8-10 бійців кожний. На початку 1944 р. УПА на Волині-Поліссі перетворюється в УПА-Північ, а на базі відділів Української народної самооборони створюється УПА-Захід. 26 січня 1944 р. наказом Головної команди УПА командирами обох угруповань відповідно призначались майор О. Кримський і Р. Вишитий. Головна команда намагалася створити ще й УПА-Південь і УПА-Схід, щоб у такий спосіб охопити діями повстанської армії всю територію України. Але ці заходи не вдалося здійснити через низку причин – нестачу кадрів і озброєння, відсутність лісових масивів та підтримки населення, активну протидію спочатку німців, а потім і більшовиків.

Керівництво ОУН протягом короткого періоду спромоглося розв'язати питання організованого набору кадрів для повстанської армії, забезпечити їх військовий вишкіл, накопичити значні запаси зброї, набоїв, спорядження, продовольства, розробити низку важливих оперативних документів-інструкцій, настанов, правилників, серед яких проект Дисциплінарного статуту УПА (1943 р.), «Бойовий правилник піхоти» (1944 р.), «Інструкція розвідчої і контррозвідчої роботи» і т. ін.

Робились спроби надати формуванням ознак регулярного війська. 27 серпня 1943 р. Головна команда УПА ввела військові ступені. Відповідно до Інструкції від 19 грудня 1943 р. до особового складу Української армії входили: а) рядові; б) підстрашини; в) старшини; г) генерали.

Старшинські і генеральські чини мали свій поділ: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий, генерал-поручник, генерал-полковник, маршал [3, 16].

На підставі цього наказу затверджувалися три Військові округи: ВО «Заграва» (кодовий шифр № 01) під командуванням Івана Литвинчука (Дубового), яких охоплював Сарненський, Костопільський, Столинський та Пінський повіти (Полісся); ВО «Богун» (кодовий шифр № 02) під проводом П. Олійника (Енея), що охоплював Рівненський Здолбунівський, Дубнівський та Кременецький повіти; ВО «Турів» (кодовий шифр № 03) під командуванням Ю. Стельмащука (Рудого) (охоплював Луцький, Горохівський, Володимирський, Ковельський, Любомильський, Камінь-Каширський, а також Кобринський і Берестянський повіти, що розташовані на Поліссі); ВО «Тютюнник» (кодовий шифр № 04) під командуванням Ф. Воротія [21].

4 вересня 1943р. для командирів і командантів груп (військових округ) і заплля, усіх сільських самооборонних відділів найближчі завдання українських повстанців були сформульовані так: усіма способами заблокувати дії ворога, втримати вихід на пограбування як німців, так і більшовиків.

Слід зазначити, що Головному командуванню УПА не вдалося завершити процес перетворення повстанської армії в регулярну збройну силу. На заваді ставали несприятливі політичні умови, брак матеріальних коштів. Водночас, за визнанням В. Кука, протягом 1942-1949рр. через лави УПА пройшло понад 100 тис. чол. Отже, на середину 1944р. 30 тис. вояків УПА, які користувалися підтримкою місцевого населення

Іван Литвинчук, командир УПА-Північ

і застосовували у збройній боротьбі повстансько-партизанську тактику, становили реальну загрозу для німецько-більшовицьких окупантів. Сила формування полягала й у глибокій національній свідомості, ідейній загартованості переважної більшості кадрів.

11-15 липня 1944р. в Карпатах утворився орган представництва самостійницького підпілля – Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). Він об'єднував усі провідні політичні елементи – незалежно від їхнього світогляду та політичної належності – які стояли на ґрунті суверенності Української держави. УГВР, оформившись в центр української революційної боротьби, видала універсал до українського народу, в якому говорилося: «Українська Головна Визвольна Рада є найвищим і єдиним керівним

Клим Савур

органом українського народу на час його революційної боротьби аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави» [20, 4]. Далі УГВР присягала боротися за справедливий лад без гніту і визиску, за вільну працю селянина й робітника, за широку ініціативу трудящого населення в усіх галузях господарської діяльності. Виконавчим органом УГВР був Генеральний секретаріат, головою якого збір обрав Р. Шухевича.

На Третій конференції, що проходила у лютому 1943р., ці засадничі принципи уточнювалися й розвивалися далі. Зокрема, одна зі статей постанов викладалась так: «Сучасна війна на Сході, що її розв'язано в ім'я імперіалістичних інтересів німецького націонал-соціалізму і московського більшовизму, ведеться за протинародні, реакційні цілі, за обернення країни й народів у предмет колоніальної експлуатації та грабунку, що несе з собою духовно-моральний, соціально-економічний і національно-політичний визиск і гніт, тобто за повне поневолення народів і людини» [15, 174].

Отже, теоретичні підвалини українського руху на цьому історичному відрізку були цілком зрозумілі й прозорі.

Питання збройної боротьби за державну незалежність практично було поставлене на теренах України, де населення не відзначалося особливою національною свідомістю, зокрема, це Полісся і Волинь. Німецькі архівні документи свідчать, що люди просто тікали у ліси, щоб уникнути вивезення до Німеччини, покарання за відмову здавати продукти харчування і формували партизанські осередки [18].

Отже, окупантами створювалися передумови для їх виникнення. Восени 1942 р. ОУН(Б) організувала ряд партизанських загонів, які трансформувалися в Українську Повстанську Армію (УПА). Досить швидко розгорнулася мережа її загонів і формувань. Цьому сприяв організаційний досвід ОУН(Б) [16, 12].

У розбудові УПА важливу роль відіграли також і підрозділи української поліції [13, 33]. Унаслідок цього їй вдалося швидко поширювати свій контроль над багатьма районами Волині та Полісся. До кінця травня 1943р. під контролем німців залишилися лише великі міста. Німецькі війська могли проводити каральні операції лише протягом дня, а на ніч поверталися до місць дислокації [5, 21].

Бойові успіхи УПА на Волині стали підставою для схвалення проводом рішення про створення військових сил і в Галичині. Прискорив це рішення рейд С. Ковпака у Карпати. Саме цей регіон ОУН намагалася перетворити на свою стратегічну базу. Для цього в краї формується українська народна самооборона як складова УПА. Створені нашвидкуруч її загони включились у боротьбу з радянськими партизанами. Звістки про переможні дії розходилися Галичиною, притягаючи до лав «невидимої армії» велику кількість українських патріотів [13, 37].

Варто звернути увагу на те, що УПА організовувалася за принципом добровільності. До її лав міг вступити кожний, хто

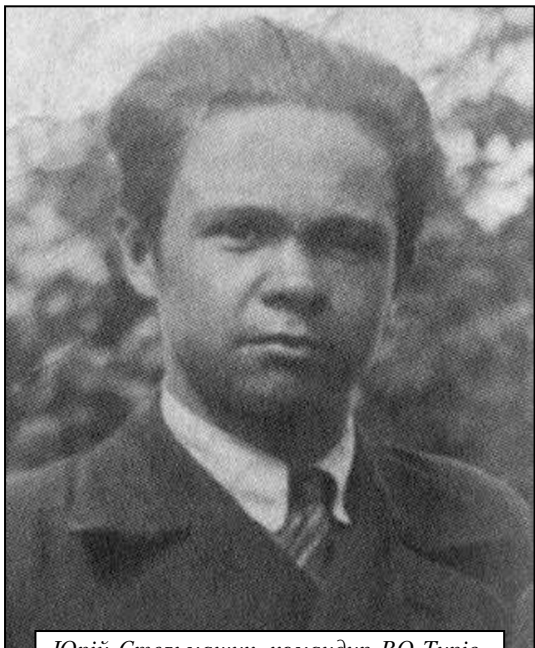
ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИХ (ПЗУЗ) ТА ПІВДЕННО-СХІДНИХ (ПСУЗ) УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (перша половина 1944 р.)

прагнув воювати проти німців та більшовиків. Незважаючи на те, що організатором армії була ОУН(Б), від самого початку свого існування вона виступала як всеукраїнська, надпартійна сила [7, 93].

Свої політичні цілі УПА формувала у контексті ідеологічних поглядів ОУН(Б), які були виражені так: «Українська Повстанська Армія бореться за Українську самостійну соборну державу, за те, щоб кожна нація жила вільним життям у самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних, самостійних дер-

жавах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання в цілому світі... УПА бореться проти імперіялістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької «нової Європи»... УПА з усією рішучістю бореться проти інтернаціоналістичних і фашистсько-націоналістичних програм та політичних концепцій, бо вони є знаряддям завойовницької політики імперіялістів. Тому ми проти російського комуністсько-більшовизму і проти німецького

Юрій Стельмащук, командир ВО Турів

націонал-соціалізму» [2, 7]. Армія була соціально розмаїтою, оскільки до неї входили українські селяни, робітники та інтелігенція, об'єднані ідеєю боротьби за національне визволення, новий державний порядок, соціальний лад, повне право всіх громадян, без огляду на національність, плекати свою власну національну культуру.

Як носій національних і соціальних прагнень українського народу армія мала серед населення велику пошану і авторитет. Для українських юнаків було честю служити у своєму війську. Ці почуття «перетворювалися» на досить вражаючі цифри: за німецькими даними, до 1943 р. УПА мала у своєму складі 80-100 тис. вояків [17].

Історичною наукою поки що не з'ясовано до кінця, якою була чисельність УПА. Польське підпілля, наприклад, подавало склад у 50 тис. бійців [16, 155]. Однак річ не в кількості, а в тому впливі на політичну і громадську думку української спільноти, що нею здійснювався під німецькою окупацією та після визволення України від німців.

Найбільші зміни в розвитку УПА, як і взагалі підпілля, припали на 1943 р. По-

ширення поля діяльності на східні терени України вимагало пристосування до нових обставин як організаційно, так і програмово. У серпні 1943 р. провід ОУН скликав надзвичайний Великий збір організації. При формулюванні важливих організаційно-військових питань помітний був вплив східних українців. Новим у постановах було прийняття принципів, які спрямовувались на забезпечення майбутнього державного порядку і справедливого соціального ладу. Передбачалися деякі підходи до економічного будівництва та культурного піднесення у майбутній самостійній Українській державі. Найважливішою організаційною зміною було створення Бюро Проводу з трьох членів: Р. Шухевича, Р. Волошина та Д. Маївського. Після того, як перші два незабаром загинули, його одноосібно очолив Р. Шухевич [15, 190-191].

УПА схвалила власну програму під назвою «За що бореться Українська повстанча армія», яка з незначними уточненнями повторила постанови III конференції ОУН та Великого збору [15, 193].

Наголос на праві самовизначення народів став привабливим для представників національних меншин. До лав УПА вони почали вступати як поодинокі, так і цілими групами. Улітку 1943 р. іншоетнічного елемента було стільки, що командування армії на Волині сформувала окремі національні загони – грузинів, татар, азербайджанців, узбеків [1, 141].

У листопаді 1943 р. УПА з метою поширення антирадянської боротьби скликала конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії. На неї під охороною прибули 39 делегатів, які репрезентували 13 національностей. Після трьох тижнів нарад делегати підготували постанови та відозву конференції. Обидва документи засуджували загарбницьку політику Москви та Берліна і визначали створення самостійних національних держав як передумову вільного розвитку народів Східної Європи та Азії [6, 70].

Таким чином, для переходу від підпільної до відкритої збройної боротьби з нацистським окупаційним режимом, а у подальшому – і з більшовицьким, ОУН(Б) у 1942 році створила збройні партизанські загони. Відбулась централізація системи командування їх мережею. УПА як збройне формування ОУН(Б) виконувала її тактичні завдання – використовуючи партизанські методи боротьби, вела з окупаційною владою збройну боротьбу. За рік своєї діяльності УПА змогла встановити контроль над значними територіями у Західній Україні та перетворитися на військову силу, що відіграла суттєву роль у дезорганізації тилових структур вермахту, а також виступала найнебезпечнішим ворогом нацистської окупаційної влади в Україні. ОУН(М) взяла участь у збройних формуваннях УПА. За цих обставин конфронтація між ОУН(Б) та ОУН(М) дещо зменшилася, оскільки принципове питання розбіжностей – співпраця з Німеччиною – було розв'язане ставленням нацистської окупаційної влади до української державності, українського народу під час вторгнення в українські землі, характером окупаційної політики.

При підпільній тактиці бойові дії мали виразний політико-пропагандистський характер і проводилися відповідно до політико-пропагандистських завдань. Робота організаційна, політико-пропагандистська і бойова мала вестися так, щоб безпідставно не провокувались репресії [15,230].

У липні 1946 р. головний командир УПА – генерал Т. Чупринка (Р. Шухевич) – видав «Заклик Головного Командира до УПА» про перехід до нових форм боротьби, а також ряд керівних документів. Відповідно до наказів ГК УПА, проводилась реорганізація повстанської армії. Більшість відділів розформували, їхні бійці поповнювали лави підпільної мережі. Практично в 1946р. частини УПА склалися з борців, котрі прийшли в підпілля з відділів УПА, мали досвід партизанських бойових дій і тих, хто раніше входив до складу ОУНів-

Роман Шухевич, командувач УПА

ського підпілля, був досвідченим у пропагандистській роботі, саботажі [9, 227].

Відділи УПА продовжували діяти у формі роїв і хот тільки в Карпатах і на Поліссі. Їхню реорганізацію (вдруге) провів начальник ГШ УПА – майор Лицар (О. Гасин). Перша проводилась у травні 1945 р. з метою забезпечення успішної боротьби з військами НКВС і Радянської Армії – великі формування УПА (особливо курені) переформувалися у менші. Зокрема, курені реорганізували в сотні (відділи) і пари (підвідділи). Вони одержали нові номери і райони дії, чітко визначені місця дислокації своїх баз з тим, щоб уникати лобових зіткнень з супротивником, використовуючи при цьому рухливу тактику постійного тримання його в напрузі [9, 227]. Відділи і підвідділи направляли у визначені райони, виконуючи пропагандистські завдання по всьому маршруту переходу, започатковуючи масове

рейдування територією Західної України, Південної Польщі, сходу Чехословаччини, Румунії з метою інформаційно-ідеологічного впливу на місцеве населення [6, 75].

Третій етап психологічної боротьби припадає на 50-і роки. Вона проходила за умов відступу основних військових формувань, згорання підпільної мережі і баз повстансько-підпільного руху, проведення депортації частини населення. Вагомі результати роботи були на Заході – в тих місцях, де дислокувалися загони ОУН і УПА.

На думку С. Ткаченка, органам керівництва психологічною кампанією, фахівцям-пропагандистам вдавалося оперативно відстежувати обстановку в районах дій повстанців і підпільників. Спираючись на досвід інформаційно-пропагандистського впливу інших держав, вони досить професійно виконували практичні завдання тогочасного моменту [19, 385].

Обидва формування – ОУН і УПА – мали незалежні вертикалі пропагандистських підрозділів. Референт з питань пропаганди перебував на кожному щаблі керівних структур ОУН і виконував завдання підрозділу, у якому перебував. Кадровий офіцер-пропагандист (1-й відділ) був у структурі кожного рівня командування УПА та відповідав за організацію роботи з пропагандистської підтримки військових операцій. У бойових формуваннях працювали старшини-політвихователі, діяльність яких спрямовувалась в основному на самих повстанців і виходила за рамки традиційних форм пропаганди для того, щоб забезпечити ідеологічну мотивацію учасників руху опору. Командування приділяло увагу пропагандистській і виховній роботі серед бійців, а також курсантів військових шкіл і курсів. Поряд з політвихователями важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в підрозділах відігравали священники. Їхній вплив на бійців був дуже великий. Вони не входили до штату формувань УПА, але постійно перебували при старшинських і підстаршинських школах;

тимчасово – у ряді бойових відділів [19, 284]. Їхня робота в умовах підпілля була особливо ваговою і відчутною. Причому до руху опору долучалися священнослужителі різних конфесій: православної, греко-католицької (уніати) і католицької, об'єднані ідеєю незалежної української соборної держави [6, 76].

Загальне керівництво психологічними операціями в УПА здійснював ГОП – Головний центр (осередок) пропаганди при ГК. Саме він розробляв плани політичних акцій, а також разових психолого-пропагандистських заходів проти військ супротивника, координував роботу підпільних друкарень, мережі зв'язкових, а також призначав розповсюджувачів друківаних засобів. Офіцери цього центру безпосередньо виконували вказівки ГОП щодо пропагандистського впливу на супротивника і на цивільне населення, використовували інформацію, що надходила до них від політвихователів і командирів формувань. Деяких найбільш підготовлених в ідейному плані повстанців УПА залучали до роботи з місцевим населенням чи з військовослужбовцями супротивника. Чисельність VI відділу залежала від того, до штату якого територіального підрозділу (Генеральний військовий округ, військовий округ, територіальний осередок) він входив. В осередку він нараховував три-п'ять, у військовому окрузі – до десяти, у штабі ГВО – до 20-30 старшин. Йому підпорядковувались редакції, що готували інформаційно-пропагандистські матеріали. У своєму складі вони мали старшин, що займалися збиранням та узагальненням інформації, а також людей, що відповідали за підготовку і тиражування матеріалів. Друковану продукцію видавали в підпільних друкарнях, іноді – на розмножувальній техніці [19, 385].

Подібними були форми ведення психологічної війни і в ОУН. У частинах політвиховники поряд зі священниками відігравали першочергову роль у творенні відповідного морального клімату, політичної орієнтації

бійців. Функції політичної контррозвідки виконувала служба безпеки (СБ) на чолі з колишнім в. о. провідника ОУН(Б) М. Лебедем. Вона діяла за допомогою референтів безпеки при підпільній адміністрації, котрі розпоряджалися своїми боївками з 3-5 чоловік. СБ складалася з політичного та кримінального відділів, а також з мережі інформаторів, які давали агентурні відомості референтам [10, 3, 201].

Одним з найяскравіших прикладів успішної діяльності цієї структури є те, що на початку травня 1943 р. загін «Помста Полісся», використавши інформацію, здобуту саме агентурою служби безпеки, організувала на трасі Ковель-Брест засідку і розгромила велику німецьку автоколонну. Серед загиблих німців був один з найближчих соратників Гітлера, начальник штабу СА, обергрупенфюрер СА В. Лютце. Для боротьби з УПА німці у м. Володимир-Волинський створили спеціальний штаб «Банденбекемпфунг» під командуванням штурмбанфюрера СС Плятте. Служба безпеки одразу ж впровадила у цей штаб своїх агентів. У результаті усі дії штабу виявилися паралізованими через те, що будь-які німецькі накази і плани негайно ставали відомими командуванню УПА. Тільки протягом літа 1943 р. у боях з німцями загинуло 1200 бійців УПА і до 5000 мирних жителів. Втрати ж німців за той же період становили більш як 3000 вбитими і пораненими [14]. Однак на рахунок СБ слід віднести не лише успішне протистояння німецьким та радянським спецслужбам, але й трагічне братовбивство, яке, по суті, вело до ізоляції та самознищення організації. Жертвами політичних інсинуацій нерідко ставали люди, які вірою й правдою служили УПА, ідеї суверенної України, але в дрібних деталях розходилися з генеральною лінією ОУН(Б).

Завдяки рішучим мобілізаційним заходам бандерівці доволі швидко довели чисельність УПА до 20 тисяч чоловік. Служба безпеки активно усувала політичних противників та опонентів. Тож коли

Сидор Василь, член Проводу ОУН

молодим людям пропонували рекрутуватися до УПА, альтернатив у них практично не було. Архівні документи свідчать, що мобілізаційні акції супроводжувались інколи й провокаціями, дезінформацією.

Озброєння бійців та офіцерського складу було вразливим місцем УПА. Її бійці воювали радянською, німецькою, польською зброєю. Навіть рушниць та набоїв до них часом не вистачало. Рівень озброєння, зрозуміло, диктував характер військових дій УПА – уникнення масштабних боїв і партизанська тактика, рейди, диверсійні акції. Бойова діяльність УПА мала різнобічне спрямування: проти гітлерівських військ з одного боку, і проти радянських партизанів та Червоної Армії – з іншого: третій фронт УПА був спрямований проти польських боївок та частин [10, 201].

Так, коли в ході боїв проти німецьких та радянських загонів у лави УПА влилася

значна частина української поліції та українців, що служили в німецьких охоронних службах, цей організований перехід став серйозним ударом для гітлерівської окупаційної влади. Замість української поліції німці створили польську, яку набрали з числа колоністів. Гітлерівцям, які зіграли на національній ворожнечі, вдалося сформувавши з польських поліціантів загоном жорстоких карателів. Крім того, на українських землях також активно діяли польські військові формування: А. К. (Армія Крайова), Г. Л. (Гвардія Людова), Б. Х. (Батальйони хлопські), Н. З. С. (Народні Сили Збройні). Таким чином, було покладено початок кривавій міжусобній боротьбі поляків і українців, яка охопила широкі території, терор проти мирного населення на релігійно-національному ґрунті, що принесло безліч жертв. В ОУН кожний рівень керівництва мав підпільні редакції і друкарні. Якщо в УПА пропагандистські підрозділи виступали спеціальним штатним апаратом штабів, то в ОУН – політорганів [4, 143]. Свої ідеї, заклики, інформаційні матеріали обидві структури поширювали по-різному, у першу чергу – за допомогою друкованих видань.

Про кількість і зміст підпільних видань дають уявлення збережені примірники брошур, журналів, газет, листівок, а також наукові дослідження, присвячені питанням боротьби ОУН-УПА. У роботі Л. Шанковського «УПА і підпільна література» подано 21 назву періодичних видань (газет і журналів), 60 брошур і книжок, 81 листівку, що публікувалися протягом 1944-1950 рр. (період активної фази боротьби ОУН і УПА з радянською владою). На думку В. Кучера, цей перелік є далеко не повним, оскільки в архівах України збереглися примірники видань, що до нього не ввійшли, зокрема, це газети і листівки окремих формувань ОУН і УПА, а також періодика і брошури [6, 78].

Література українського опору дуже різномірна як за формою, так і за змістом. Крім публікацій теоретичного й навчально-практичного характеру, трапляються збір-

ники сатиричних і прозаїчних творів, віршів і пісень, п'єс, описів боїв, хроніки, листівки, плакати з гаслами. Одні видання тиражовані друкарським способом, інші – за допомогою дерев'яних дощок (на зразок стародавньої ксилографії), треті – на циклостилі, четверті видрукувані на друкарських машинках чи написані від руки. У багатьох виданнях є ілюстрації. Збірка пісень «Повстанський Прапор» опублікована тиражем 500 примірників, тексти пісень і лінійки для нот виготовлялися на друкарських машинках, а самі ноти проставлялись фіолетовим олівцем [8, 81].

Політична публіцистика представлена роботами П. Думи (Дм. Маєвського-Тараса), Я. Бусела (Київського), Я. Бабія (автора книги «Історія України: Тисяча років життя і боротьби українського народу»), Р. Моха, О. Орленка, П. Полтави, О. Дьякова (Горнового), У. Кужеля. Найбільшим популярними були твори П. Полтави, О. Горнового, У. Кужеля, а також літераторів В. Волоша-Василенка (Гетманця), автора збірки віршів «Мої повстанські марші», М. Боєслава – поета, новеліста і драматурга, редактора підпільного літературного журналу «Чорний Ліс», Й. Позичанюка (псевдоніми Шугай, Шаблюк), Марти Гай –автора ряду ліричних нарисів, Б. Светлика (М. Дмитрієнка) та ін. Невідомі автори мали ряд сатиричних творів, зокрема інтерпретацію «Гімну СРСР», що з'явилася 1943 р. в журналі сатири і гумору «Український перець». У підпіллі перевидавалися твори О. Бабія, Є. Маланюка, О. Олеса і навіть деяких радянських українських поетів і прозаїків епохи «національного відродження» (20-их років). Щорічно підпільно видавався «Календар українського повстанця» [7,125].

Поширювалась також іншомовна (російська, польська, німецька) друкована продукція (листівки, газети, журнали, брошури). Підготовка і тиражування її вимагала фахово підготовлених творчих і технічних працівників. Водночас постійно бракувало поліграфічного обладнання, паперу і фарби,

технічних засобів доставки друкованих матеріалів [12, 211].

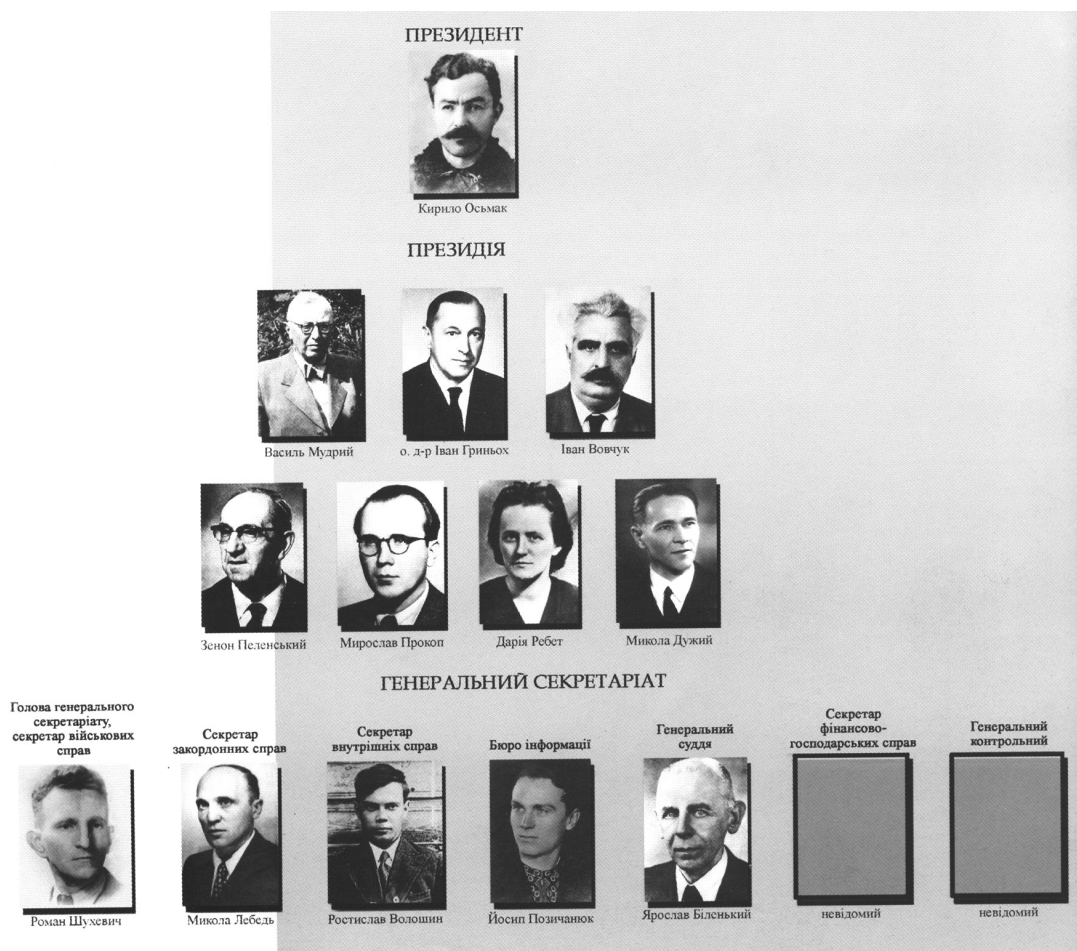
Листівки були одним з видань, які візнялися невеликим обсягом, коротким, доступним і емоційним текстом. До числа основних їх недоліків як засобу пропаганди відносились істотні витрати на тиражування й відсутність необхідної кількості спеціальних технічних засобів розповсюдження. Застосовувалися різні їх види. Інформаційні доносили до читачів повідомлення про події, дії конкретних осіб, обстановку в регіоні. За розмаїтістю тематики і оформленням вони іноді нагадували газетні матеріали.

Спеціальним видом були листівки-гасла і листівки-заклики. Вони містили корот-

кі тексти із закликом читачів до яких-небудь конкретних дій, були невеликого формату, текст набрався великим шрифтом. Іноді вони виготовлялись у вигляді плакатів і розклеювалися в доступних для огляду місцях.

За жанровим оформленням листівки поділялися на текстові та ілюстровані (виготовлені з використанням саморобних кліше). Серед текстових виділялися публіцистичні та художні.

Видавалися газети. Вони стали своєрідним рупором, що нагадував про боротьбу з окупантами. Виходили українською мовою. Зберігалося характерне для Західної України стилістичне оформлення матеріалів. Статті відрізнялися актуальністю й інфор-

мативністю. Матеріали добиралися з врахуванням особливостей національної психології і релігійного світогляду читачів. Фахівці, що досліджують діяльність ОУН-УПА, нараховують до 20 назв підпільних газет, найпоширенішими серед яких були: «На зміну», «Підпільні звістки», «Самостійник». Часто найважливіші газетні матеріали розповсюджувалися як листівки – з рук у руки.

Досить популярним різновидом друкованих матеріалів були брошури. Вони вміщували значні за обсягом аналітичні тексти та ілюстрації. Їх популярність полягала в тому, що в них розкривалися конкретні питання, наводилися матеріали як контраргументи радянської чи німецької пропаганди. УПА й ОУН намагалися видавати їх невеликим накладом і форматом, щоб в умовах підпілля ефективніше використовувати як пропагандистський засіб.

Журнали відрізнялися більшим форматом, були ілюстрованими і призначалися у першу чергу для поширення серед цивільного населення.

Спочатку підпільні видання друкувалися так званою «гутенбергівкою» (стародавній спосіб друкування). Поява у другій половині 1946 р. більш якісних видань пояснювалась переходом до рук повстанців друкарні в м. Межиріч Рівненської області (офіційно в УПА вона називалася «Воля народу»). Тут було видруковано 10-й номер партійного журналу ОУН «Ідея і Час», а також подвоєний випуск журналу «Повстанець» (№ 8-9). Згодом її перевезли в конспіративне місце, де було надруковано кілька тисяч примірників різних видань [16, 180].

За допомогою плакатів, транспарантів, листівок-гасел робились спроби емоційного, морально-психологічного тиску на супротивника і місцеве населення. Особливо часто вони поширювалися серед солдатів Червоної Армії. Підбирався слушний момент для їх розміщення. Вважалося, що найпродуктивнішим був час напередодні вступу її частин до населеного пункту.

Найчастіше використовувалися такі способи:

– поширення літератури і листівок, особливо в тих військових частинах, де більшість особового складу становили українці з Лівобережжя. Пропаганда ідей незалежної України серед бійців-українців у будинках, де вони перебували на постой;

– розміщення гасел і закликів на будинках, інших спорудах, парканах, аркушах заліза, вивішених на деревах [19, 388].

8 січня 1944 р. провід ОУН ухвалив таємний інструктивний лист до політичних референтів надрайонів, з якого випливало, що необхідно на стінах, руїнах, церквах, парканах стійкою фарбою чи дьогтем писати гасла: «Більшовизм – ворог людини і народів», «Геть гнобителів з Москви і Берліна», «Хай живе визвольна боротьба пригноблених народів Сходу, Кавказу і Середньої Азії!», «Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!», «Да здраствують національні держави пригноблених Москвою народів!», «Хай живе Українська повстанська армія!», «Хай живе Українська повстанська армія – застава перемоги українського народу!», «Геть більшовицьку і фашистську диктатуру!», «Геть московський і німецький імперіалізм!», «Геть імперіалістичну війну!», «Смерть Сталіну і Гітлерові!», «Смерть кривавому Кремлеві!», «Смерть московським руйнівникам!». Гасло «Німецькі і московські руйнівники, геть!» пропонувалося писати на стінах зруйнованих і спалених будинків. Унаслідок цього вони траплялися всюди: уздовж доріг, на поворотах, по всіх селах, а особливо – у містах і на залізничних станціях [15, 290]. Така пропаганда впливала на червоноармійців (особливо українського етнічного походження), які симпатизували повстанцям і населенню, що їх підтримувало, та розуміли, що УПА не загрожує рядовим бійцям і молодшим командирам Червоної Армії.

Використовувався і усний вплив, що здійснювався у процесі прямого спілкування повстанців-підпільників з місцевими мешканцями чи супротивником (у тому числі, й з полоненими). Ця робота підтвер-

дила свою ефективність, особливо серед цивільного населення. Усний вплив як своєрідне мистецтво вимагав фахівців з красномовства, які знали людську психологію. Важливим було врахування соціальних, національних і релігійних особливостей слухачів, їхнє ставлення до українського руху національного опору. Базовими методами усного впливу були інформування, переконання і вселяння. Тому пропагандисти мали знати прийоми і правила переконання, а головне – вірити у правоту своєї справи. Про це часто говорилося в інструкціях ОУН і УПА [19, 391]. Крім того, важливо було правильно використовувати і подавати аргументи, їхню доказовість і переконливість, доречно добирати заклики (гасла) тощо.

Серед місцевого цивільного населення проводились індивідуальні і групові бесіди, мітинги, збори, вечори питань і відповідей, різні культурно-розважальні заходи. При індивідуальних бесідах з військовослужбовцями супротивника використовувалося переконання. Водночас, враховувався той факт, що бійці Червоної Армії, військ НКВС, польських формувань були найбільш ідеологічно обробленими. Крім того, застосовувався метод поширення чуток спеціально для впливу на суспільну свідомість.

Усний вплив під час рейдів відділів УПА був найпродуктивнішим. У їх ході проводились бесіди з місцевими мешканцями в районах рейдування, мітинги, інформування про становище у світі, в Україні та у регіоні. Особливо зростало значення усної пропаганди під час рейдів у Словаччині, Чехії, Румунії, Польщі, де було практично неможливо поширювати листівки та іншу друковану продукцію. Більше важило вживання у пропагандистській роботі місцевої мови, якою часто володіли повстанці [19, 391].

Отже, засоби невійськового впливу, використовувані ОУН(Б), були досить різноманітними. Психологічні методи, поєднані з військовою боротьбою, характеризувались значною продуктивністю та ефектив-

ністю. Але досягти кінцевої мети в ті часи було неможливо, бо, спираючись лише на власні сили у вигляді представницьких органів збройних формувань УГВР й сили її прибічників в Україні та за кордоном, навіть за активної підтримки частини населення Західної України ОУН(Б), почала втрачати ресурсні можливості для продовження боротьби.

Таким чином, окупація українських земель тоталітарними режимами не передбачала існування державності для української нації. Окупаційна влада систематично та цілеспрямовано порушувала право на самовизначення українського народу та увесь комплекс прав та свобод українців на етнічних українських землях. Цей фактор зумовив гострі форми та методи боротьби українських самостійницьких сил у 1939-1945 рр. як єдино можливі в екстремальних умовах окупації. З огляду на це, український рух опору слід класифікувати як форму громадянського протистояння і боротьби проти тоталітаризму.

Українська повстанська армія стала ключовим інструментом боротьби за державницькі пріоритети. Причому, вона від початку організовувалася не тільки як збройне формування, але і як державотворчий орган з позапартійним статусом. Водночас практика боротьби ставила завдання тісного зв'язку збройної і політичної організації. УПА зуміла на підконтрольній території замінити німецьку окупаційну владу народними органами державного управління, ввести воєнно-польові суди і революційні трибунали. Слід додати, що керівники УПА досить чітко і однозначно сформулювали мету своєї боротьби. Діючи як самооборона населення, вона успішно витискала окупаційну адміністрацію, захищала населення від сваволі властей, зривала спроби вивезення в Третій рейх продовольчих і сировинних ресурсів та робочої сили, проводила оборонні бої з каральними загонами, підривала залізниці, комендатури

і штаби, місця зосередження бойової техніки, нападаючи на німецькі об'єкти тільки з метою захоплення зброї і спорядження. Протягом короткого періоду в умовах конспі-

рації в оригінальний спосіб вдалося створити досить організовану і досконалу у військовому плані армію, розв'язати питання кадрів, озброєння, розвідки.

ДЖЕРЕЛА

1. Борець Ю. За Україну, за її волю / Ю. Борець. – К.: [б.в.], 1998. – С. 141.
2. Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – С. 7.
3. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. / А. В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 16.
4. Киричук Ю. Історія ОУН-УПА / Ю. Киричук. – К.: Либідь, 1999. – С. 143.
5. Кук В. Степан Бандера (1909-1939 рр.) / В. Кук. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1999. – С. 21.
6. Кучер В. І. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. І. Кучер. – К.: Бібліотека українця, 1997. – С. 70.
7. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Ч. І. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С. 93.
8. Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН-УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами / С. Мечник. – Л.: Край, 1992. – С. 81.
9. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1943-1952 / П. Мірчук. Репринтне відтворення видання 1953 року. – Л.: Книгозбірня «Просвіти», 1991. – С. 224, 227.
10. Нарада голів Делегату і референтів Суспільної Опіки УОК у Львові // Львівські вісті. – 1943. – 16 лютого. – С. 3. 201.
11. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 167.
12. ОУН: минуле й майбуття. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 211.
13. Рух опору і самооборони в Україні. – Торонто; Нью-Йорк, 1977. – С. 33.
14. Служба безпеки ОУН(Б). – Режим доступу: <http://oun-upa.org/articles/sbrtml>. – Назва з екрану.
15. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945: Док. и мат. В 3 т. – К.: Держполітвидав УРСР, 1985. – С. 190-191.
16. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-1949 / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1995. – С. 155.
17. Спр. 292. Доклады, отчеты, объяснения, показания и другие материалы командиров партизанских отрядов, бывших военнопленных и других лиц, вышедших из тыла противника, о положении на временно оккупированной территории и состоянии партизанского движения. – Арк. 83.
18. Спр. 76. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическое и политическое положение в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (15 мая – 17 июля 1942 г.). – Арк. 37-43.
19. Ткаченко С. Повстанческая армия – тактика борьбы / С. Ткаченко. – Мн.; М.: Харвест–АСТ, 2000. – С. 385.
20. УГВР в світлі постанов конференцій та інших документах і матеріалах (1944-1955). – [б.м.]: Видання ЗЧ ОУН, 1955. – 214 с. – Серія «Бібліотека Українського Підпільника». – С. 4.
21. Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939-1944 рр. Виникнення УПА / В. Філяр. – Режим доступу: <http://www.Ukristory.narod.ru/filar.1.htm>. – Назва з екрану.